

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2017. – Т. 35-36. – С. 149-160

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2017. – Volume. 35-36. – pp. 149-160

УДК: 339.923.061.1ЄС: 339.924 (477)

© Наталія Попова¹

Концепція європеїзації та можливості її використання для аналізу відносин Україна – ЄС

Стаття присвячена дослідженню сутності поняття європеїзації та особливостям його використання. Дане поняття концептуалізується автором із врахуванням таких проблемних аспектів, як: розмежування поняття «європеїзації» із «європейською інтеграцією», «європеїзації» із «ЄС-ізацією». Розглянуто еволюцію теоретичних досліджень європеїзації та, відповідно, різні дефініції цього поняття. Розкриваються основні підходи до вивчення «зовнішньої» європеїзації, із акцентом на концепцію «зовнішнього управління». Проаналізовано фундаментальні механізми європеїзації – обумовленість та соціалізацію. Визначено можливості та особливості використання концепції європеїзації для аналізу відносин Україна – ЄС.

Ключові слова

ЄС, Україна, європеїзація, ЄС-ізація, «зовнішня» європеїзація, обумовленість, соціалізація, концепція «зовнішнього управління».

The Concept of Europeanization and Possibilities of its Application to the Analysis of Ukraine-EU Relations

The concept of Europeanization has become quite fashionable in EU studies in recent years. It is often used for the analysis of the relations between the EU and non-member states. The aim of the article is to examine the possibilities of its application in explaining the relationship between the EU and Ukraine. The structure of the article is as follows: firstly, the concept of Europeanization is defined considering such two disputable issues as distinguishing among concepts of Europeanization and European integration as well as Europeanization and EU-ization. Next, the evolution of the theoretical research of Europeanization and definition of this concept are analyzed. Two main mechanisms of Europeanization (conditionality and socialization) are examined. The author considers main approaches to the analysis of the "external" Europeanization emphasizing the concept of "external governance". Three groups of factors which influence the effectiveness of Europeanization are briefly analyzed. And finally, the peculiarities of application of the Europeanization concept to the Ukraine-EU relations are outlined.

Keywords

EU, Ukraine, Europeanization, EU-ization, 'external' Europeanization, conditionality, socialization, concept of 'external governance'.

Постановка наукової проблеми та її значення. Концепція європеїзації є одним із напрямків у дослідженнях європейської інтеграції, який став дуже популярним, починаючи з 1990-х рр., у зв'язку з процесами поглиблення та розширення ЄС. Розвиваючись, ідея європеїзації додала свій внесок до вже існуючих теорій європейської інтеграції, таких як неофункціоналізм, інтергавернменталізм, концепція багаторівневого управління та водночас стимулювала нові дискусії в академічних колах. Саме концепцію «європеїзації», її «зовнішній» вимір, у контексті нового інституційного підходу сучасні науковці досить часто використовують як теоретичну основу для дослідження та характеристики відносин ЄС із третіми державами, а поняття європеїзація неодноразово з'являється у риторичі політиків. Розуміння європеїзації як процесу змін, трансформацій у внутрішній політиці тієї чи іншої держави під впливом європейської інтеграції, розповсюдження цінностей та політики ЄС на інші суб'єкти міжнародних відносин, дозво-

¹ Аспірантка кафедри міжнародних відносин, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна, Email: natalka1992ua@ukr.net

ляє осмислювати й аналізувати також динаміку й особливості відносин між ЄС та Україною. А тому доцільним є визначення самого поняття європеїзації, із врахуванням усіх проблемних аспектів, основних механізмів її здійснення і, відповідно, тих можливостей та особливостей застосування цієї концепції у конкретному випадку, що стосується взаємодії України та ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання європеїзації досить детально досліджуються західними науковцями, такими, як: Р. Ладрек, Т. Бьорцель, Т. Ріссе, Й. Олсен, Б. Кохлер-Кох, К. Радаеллі, провідними експертами у вивченні зовнішнього аспекту європеїзації є Ф. Шіммельфенніг, У. Зедельмайер та С. Лавенекс. У вітчизняній науці питання європеїзації залишається недостатньо дослідженим. Окремі автори, спираючись на праці європейських дослідників, визначають поняття європеїзації та її окремі теоретичні аспекти (М. Булик, О. Оржель, Є. Савельєв, Л. Прокопенко, М. Лендсел). Також існує певна кількість вузькоспеціалізованих досліджень щодо особливостей європеїзації в окремій сфері (І. Грицяк, В. Гудов, Р. Петров).

Метою статті є дослідження сутності поняття європеїзації та особливостей його використання. Відповідно до поставленої мети визначено наступні завдання:

- З'ясувати проблемні аспекти визначення поняття європеїзації, зокрема такі як: розмежування «європеїзації» із «європейською інтеграцією», «європеїзації» із «ЄС-ізацією»;
- Розглянути еволюцію теоретичних досліджень європеїзації та, відповідно, різні дефініції цього поняття;
- Розкрити основні підходи до вивчення «зовнішньої» європеїзації;
- Проаналізувати можливості та особливості використання концепції європеїзації для аналізу відносин Україна – ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Намагаючись концептуалізувати поняття «європеїзація», слід мати на увазі ряд вагомих чинників. По-перше, не існує єдиного, універсального, узгодженого визначення європеїзації, існує безліч розроблених підходів і на даний час проблематика «європеїзації» охоплює широке коло дослідницьких питань.

Одним із проблемних аспектів у науковій літературі є розмежування поняття «європеїзація» із «європейською інтеграцією». У вітчизняному євроінтеграційному дискурсі досить поширеним є ототожнення європейської інтеграції та європеїзації і помилкове використання цих термінів як синонімів, втім, насправді це відмінні, хоча й суміжні терміни. Українська дослідниця О. Оржель пропонує розмежовувати їх за критерієм вектору процесів, що мають місце на європейському континенті. Так, вона зазначає, що процеси європейської інтеграції супроводжуються процесами європеїзації: якщо перші зорієнтовані на наднаціональний (загальноєвропейський) рівень або міжурядову, міждержавну, міжнаціональну, міжвідомчу кооперацію, то другі зосереджені на національному рівні та стосуються тих змін, які відбуваються у внутрішніх (національних) структурах, процесах, правилах, стандартах під впливом європейської інтеграції².

Ще одним проблемним питанням є те, які процеси можна віднести до європеїзації. Найчастіше дослідники розглядають концепцію європеїзації тільки в контексті процесів, що відбуваються в межах ЄС або ж пов'язані із впливом ЄС, виконанням його вимог, правил і норм. Втім, окремі вчені чітко розрізняють поняття «європеїзація» та «ЄС-ізація»³, при чому саме остання безпосередньо пов'язана тільки з ЄС, а європеїзація розглядається як ширше поняття, яке включає інші аспекти і не обмежене в часі та просторі. Американський дослідник С. Г. Сміт у своїй роботі «Європеїзація і ЄС-ізація»⁴, на основі аналізу та узагальнення існуючих досліджень західних вчених, робить висновок про те, що європеїзація та ЄС-ізація – це процеси, які не можуть відбуватися окремо та взаємовиключно, вони завжди пов'язані. Проте, їх можна розмежувати і відбуваються вони з різною динамікою. Європеїзація – це процес розповсюдження

² Оржель, О. (2011), «Європейська інтеграція та європеїзація: тотожність та відмінність», *Державне управління та місцеве самоврядування*, Вип. 2(9), с.5-6.

³ Flockhart, T. (2010), «Europeanization or EU-ization? The Transfer of European Norms Across Time and Space», *Journal of Common Market Studies*, 48(4), pp.787-810; Vachudova, M. A. (2005), *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration After Communism*, Oxford, New York, Oxford University Press; Wallace, H. (2000), «Europeanisation and Globalisation: Complementary or Contradictory Trends?», *New Political Economy*, Vol. 5(3), pp. 369-382.

⁴ Smith C.H. (2013), «Europeanization and EU-ization», available at: <https://cdr.lib.unc.edu/indexablecontent/uuid:cfa70dbc-fca2-4220-b268-d606e7ff443b> (accessed at 11 October 2017)

та перейняття європейських норм, цінностей та переконань у часі та просторі серед європейських держав загалом, включно із країнами ЄС. ЄС-ізація, з іншого боку, пов'язана насамперед з трансфером правил, політики та практик від наднаціонального рівня ЄС до держав-членів, кандидатів на членство чи потенційних країн-кандидатів. ЄС-ізація пов'язана саме із Європейським Союзом і відбувається найбільш активно у процесі підготовки до вступу. Європеїзація ж не пов'язана з жодними часовими обмеженнями і постійно впливає на системи норм та цінностей європейських держав, незважаючи на наявність чи відсутність у них орієнтації на ЄС.

Одну з перших дефініцій європеїзації запропонував у 1994 р. британський вчений Р. Ладрек. Він розглядає її «як поступовий процес, який переорієнтовує напрям та форми (внутрішніх) політик до того рівня, коли політична та економічна динаміка Європейської Спільноти стає частиною організаційної логіки національної політики та її творення»⁵. Його підхід був спрямований на вивчення впливу інтеграції безпосередньо на її учасників, але далі в дослідження були включені і країни-кандидати на вступ до ЄС. Розглядаючи взаємодію національного та наднаціонального рівнів, Р. Ладрек вперше запропонував розрізняти «висхідну» (bottom-up) та «низхідну» (top-down) європеїзацію. Згодом вчені, наприклад німецькі експерти Т. Бьорцель та Т. Ріссе⁶, роблять спробу синтезувати «висхідний» та «низхідний» виміри і розглядають європеїзацію країн-членів ЄС вже як двосторонній процес: адаптації національних урядів до європейських правил та політик у процесі «згори-вниз» (top-down), з одного боку, і водночас впливу окремих національних урядів на їх формування у процесі «знизу-вгору» (bottom-up).

Деякі аналітики намагаються розробити широку і всеосяжну концепцію європеїзації. Наприклад, італійський дослідник К. Радаеллі, визначення якого найчастіше використовується іншими вченими, описує європеїзацію як «складний процес творення, поширення та інституціоналізації формальних і неформальних правил, процедур, політичних парадигм, стилів, «того, як робляться справи», і спільних переконань та норм, які спочатку визначаються та утверджуються в політичному процесі ЄС, а потім включаються в логіку внутрішньодержавного дискурсу, політичних структур і державної політики»⁷.

Також необхідно мати на увазі те, що вивчення європеїзації не є єдиним полем дослідження. Можна виділити три фази і, відповідно, три напрямки у теоретичних дослідженнях європеїзації:

- Європеїзація країн-членів (Membership Europeanization), яка описує вплив ЄС на існуючі країни-члени Союзу;
- Європеїзація приєднання (Accession Europeanization), яка застосовується до посткомуністичних країн з чіткою перспективою членства в ЄС, а згодом і більш умовно;
- Європеїзація сусідства (Neighbourhood Europeanization), яка стосується впливу ЄС на країни-сусіди поза межами ЄС, які не мають перспективи приєднання⁸.

Вище викладена класифікація має важливе теоретичне значення (в порівнянні з іншими існуючими), при використанні концепції європеїзації для аналізу відносин Україна – ЄС. Оскільки у цьому випадку ми зацікавлені не в дослідженні європеїзації в цілому, а, головним чином, у зовнішньому вимірі європеїзації, який відповідно до вище описаної диференціації, охоплює європеїзацію приєднання і європеїзацію сусідства.

Варто зазначити, що теоретичний аналіз процесів європеїзації розвивається паралельно із подіями та змінами у функціонуванні ЄС на практичному рівні. Якщо спочатку учені досліджували європеїзацію виключно у зв'язку із процесом поглиблення європейської інтеграції, то у міру наближення наймасштабнішого в історії ЄС розширення ЄС на схід 2004 р. увага науковців все більше зосереджувалась на дослідженні особливостей європеїзації посткомуністичних країн, які поставили перед собою стратегічну мету інтеграції в ЄС і невдовзі були запрошені до

⁵ Ladrech P. (1994), «Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France», *Journal of Common Market Studies*, Vol. 32. No. 1, p.69.

⁶ Börzel, T. A. and Risse, T. (2000), When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change. *European Integration Online Papers*, Vol 4 No 15, available at: <http://eiop.or.at/eiop/pdf/2000-015.pdf> (accessed at 11 October 2017).

⁷ Radaelli, Claudio M. (2000), «Whither Europeanization? Concept Stretching and Substantive Change», *European Integration Online Papers (EIoP)*, Vol. 4, No. 8, available at: <https://ssrn.com/abstract=302761> (accessed at 11 October 2017).

⁸ Gawrich, A., Melnykovska, I., Schweickert, R. (2010), «Neighbourhood Europeanization Through ENP: The Case of Ukraine», *Journal of Common Market Studies*, Vol.48, Number 5, p.1210.

вступу⁹, що зумовило розвиток такого напрямку, як «європеїзація приєднання». Поява досліджень «європеїзації сусідства» аналогічним чином пов'язана із практичними питаннями, які виникають стосовно відносин з ЄС держав не-кандидатів на вступ. «Європеїзація сусідства» в основному зосереджена на здатності ЄС формувати внутрішній розвиток цих країн, а також здатності самих цих країн сприймати процес європеїзації, приводити у відповідність до норм та стандартів ЄС власні, ставати частиною європейського простору спільних цінностей, установок та способів ведення справ¹⁰.

Відправною точкою для вивчення зовнішнього аспекту європеїзації стали численні дослідження західних науковців, присвячені порівняльному аналізу змін у країнах-кандидатах на вступ до ЄС у 2004 – 2007 рр. Родоначальниками цього напрямку можна вважати швейцарських спеціалістів Ф. Шіммельфенніга та У. Зедельмайера, які розпочали розробку даного питання, базуючись на положеннях неінституціоналізму¹¹. В цілому, дослідження європеїзації за межами Європи базуються на матеріалах вивчення «внутрішньої» європеїзації, проте вони набувають своєї специфіки. Розглянемо основні підходи, які застосовуються західними науковцями для визначення змісту та аналізу «зовнішньої» європеїзації:

1) Ф. Шіммельфенніг та У. Зедельмайер на основі аналізу європеїзації країн ЦСЄ-кандидатів на вступ розрізняють два виміри європеїзації¹². З одного боку, європеїзація може стимулюватись і керуватись самим ЄС, або ж внутрішніми силами. Іншим виміром європеїзації є її інституційна логіка, яка, відповідно до теорії неінституціоналізму, може мати вигляд «логіки наслідків» (logic of consequences) або ж «логіки відповідності» (logic of appropriateness). Відповідно до «логіки наслідків», актори обирають такий варіант поведінки, який максимально корисний за даних обставин; «логіка відповідності» передбачає, що суб'єкти вибирають поведінку, яка підходить для їх соціальної ролі і соціальних норм в тій чи іншій ситуації. За «логікою наслідків», європеїзація здійснюється через санкції і винагороди, які впливають на розрахунок витрат-вигод цільового стану (модель зовнішніх стимулів – external incentives model). Вплив зовнішніх стимулів зростає зі збільшенням розміру чистої вигоди та ясністю і підвищенням довіри до обумовленості ЄС. Відповідно до «логіки відповідності», європеїзація може бути викликана «соціальним навчанням» (social learning model). Цільові держави можна переконати прийняти правила ЄС, якщо вони визнають ці правила легітимними та ідентифікують себе з ЄС. Механізми соціального навчання можуть бути імплементовані або через міжурядову взаємодію (переговори чи переконання), або через транснаціональні процеси за посередництва соціальних акторів у цільовій державі. І, нарешті, згідно із моделлю «вдтворення прикладу» (lesson-drawing model) держави звертаються до ЄС у результаті незадоволення внутрішнім статус-кво і приймають правила ЄС, якщо вони розглядаються як шлях до вирішення власних проблем, при цьому базуючись або на основі інструментальних розрахунків, або на доречності рішень ЄС¹³.

2) Т. Діц, Ш. Штеттер та М. Альберт у своєму дослідженні впливу ЄС на прикордонні конфлікти пропонують концепцію чотирьох шляхів впливу ЄС. Вони розрізняють ці шляхи перш за все залежно від того «чи генерується вплив конкретними заходами ЄС чи це вплив інтеграційних процесів без безпосередньої участі акторів ЄС». Окрім цього, вплив може здійснюватись на конкретну політику або мати ширші соціальні наслідки. Перший шлях – «примусовий вплив» (compulsory impact), який полягає у використанні конкретних заходів, методу «батога і

⁹ Прокопенко, Л., Рудік, О., Баштанник, В. (2010), *Процес європеїзації та його особливості в посткомуністичних країнах ЦСЄ: наукова розробка*, Київ, НАДУ, 2010, с. 4.

¹⁰ Zolkina, M. (2013) «The Impact of Europeanization on Democratic Transformations: The Cases of Slovakia and Ukraine», available at: www.ivo.sk/buxus/docs/rozne/The_Impact_of_Europeanization_on_Democratic_Transformations_Zolkina.pdf (accessed at 11 October 2017).

¹¹ Schimmelfennig, F., Sedelmeier, U. (2003), «Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe», *Journal of European Public Policy*, No.11 (4), pp. 661–679.

¹² Schimmelfennig, F. (2012), «Europeanization beyond Europe.», *Living Reviews in European Governance*, No. 1(7), available at: <http://europeangovernance.livingreviews.org/Articles/lreg-2012-1/> (accessed at 11 October 2017).

¹³ Schimmelfennig, F. and Sedelmeier, U. (2005), «Introduction: Conceptualizing the Europeanization of Central and Eastern Europe», in Schimmelfennig, F., Sedelmeier, U. *The Europeanization of Central and Eastern Europe*, (Eds.), Cornell University Press, Ithaca, NY, pp. 1–28.

пряника», щодо конкретних політик. «Сполучний вплив» (connective impact) – здійснюється через конкретні (здебільшого фінансові) заходи, які встановлюють та підтримують зв'язок між конфліктуючими сторонами. Інші шляхи функціонують опосередковано. «Вплив, що надає можливості» (enabling impact) передбачає те, що актори у конфліктній ситуації посилюють свій вплив завдяки зв'язку із політичними програмами та позиціями ЄС. І нарешті «конструктивний вплив» (constructive impact) призводить до корінної реконструкції ідентичностей в результаті впливу європейської інтеграції¹⁴.

3) М. Емерсон та Г. Нутчева, наукові співробітники Центру європейських політичних досліджень у Брюсселі, у своїй робочій доповіді «Європеїзація як гравітаційна модель демократизації» (2004 р.) зазначають, що термін «європеїзація» використовується для розуміння політико-економічних та суспільних трансформацій у процесі європейської інтеграції, і особливо у випадках, коли держави приєднуються до Європейського Союзу після зміни недемократичного (фашистського або комуністичного) режиму, а в деяких випадках і після насильницьких конфліктів. Вони розглядають три види механізмів, які синергетично взаємодіють у процесі європеїзації:

- юридичні зобов'язання у політичній та економічній сферах, що впливають із критеріїв вступу до ЄС та / або членства у Раді Європи і приєднання до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;
- об'єктивні зміни в економічних структурах та інтересах окремих осіб в результаті інтеграції з Європою;
- суб'єктивні зміни у переконаннях, очікуваннях та ідентичності окремих осіб, що стає джерелом політичної волі до прийняття європейських норм у бізнесі, політиці, громадянському суспільстві¹⁵.

4) На основі аналізу та порівняння існуючих концепцій «зовнішньої» європеїзації, виявлення у них спільних рис, Ф. Шіммельфенніг пропонує класифікацію механізмів європеїзації, критеріями якої є: прямий чи непрямий, опосередкований вплив ЄС, а також те, за якою логікою здійснюється європеїзація – «логікою відповідності» чи «логікою наслідків»¹⁶ (див. табл.1).

Таблиця 1

Механізми європеїзації		
	Прямий вплив	Непрямий вплив
Логіка наслідків	Обумовленість (<i>conditionality</i>) (розміри та надійність стимулів, витрати на відповідність)	Екстерналізація (розмір ринку, легалізація та централізація правил)
Логіка відповідності	Соціалізація (новизна та невизначеність; легітимність та авторитет ЄС; ідентифікація, резонанс з ЄС; частота і щільність контактів)	Імітація

У більшості досліджень як основні фундаментальні механізми європеїзації розглядаються та порівнюються обумовленість та соціалізація.

Обумовленість (*conditionality*) є прямим механізмом європеїзації, який базується на основі маніпуляцій ЄС іншими акторами за допомогою розрахунків вигод-витрат. ЄС прагне встановити свої правила управління, встановлюючи їх в якості умов, яким зовнішні актори повинні відповідати, щоб отримати винагороду і уникнути санкцій ЄС. Найбільш значущими винагородами є різного типу угоди – від угоди про торгівлю до договорів про приєднання, а також положення про доступ до ринку та фінансову допомогу, що містяться в таких угодах. Відповідно, санкції ЄС полягають у призупиненні чи припиненні дій цих угод. Однак, як правило, ЄС використовує позитивну обумовленість. Замість того, щоб застосовувати санкції до країн, він тримає їх «в залі очікування» до угоди, поки вони не будуть відповідати умовам. Ефективність цього механізму залежить від розміру винагород ЄС і переконливості принципу обумовленості.

¹⁴ Diez, T., Stetter, S., Albert, M. (2006), «The European Union and Border Conflicts: The Transformative Power of Integration», *International Organization*, No. 60 (3), pp. 570-575.

¹⁵ Emerson, M. and Noutcheva, G. (2004), «Europeanisation as a Gravity Model of Democratisation», *CEPS Working Documents*, No. 214.

¹⁶ Schimmelfennig, F. (2010), «Europeanisation Beyond the Member States», *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften (ZSE)*, Vol. 8, No. 3, p.323.

Для цього ЄС повинен бути менш залежним чи зацікавленим в угоді, ніж країна-партнер, а партнер повинен бути впевнений, що буде отримувати винагороди тільки тоді, коли умови будуть виконані. Крім того, внутрішні витрати на адаптацію не повинні бути вищими, ніж міжнародні нагороди, адже в протилежному випадку раціональний цільовий стан обумовленості не виконуватиметься¹⁷.

Соціалізація включає в себе всі зусилля ЄС з розповсюдження європейського управління шляхом переконання зовнішніх акторів переймати норми та ідеї ЄС. Це прямий механізм європеїзації, який базується на «логіці доречності». Замість того, щоб безпосередньо маніпулювати або побічно впливати на розрахунки витрат і вигод зовнішніх суб'єктів, ЄС навчає їх принципам і правилам європейського управління. Зовнішні суб'єкти приймають і дотримуються правил ЄС, якщо вони впевнені у їхній легітимності та доцільності, і якщо вони визнають авторитет ЄС. Це більш імовірно тоді, коли зовнішні суб'єкти перебувають у новому і невизначеному середовищі, але ідентифікують себе з Європою і прагнуть належати до неї. Процес характеризується обговореннями і частими, а також щільними контактами між ЄС та зовнішніми суб'єктами, що також сприяє європеїзації. І, нарешті, високий резонанс управління ЄС з національними традиціями, нормами і практикою створює сприятливі умови для ефективної соціалізації¹⁸.

5) Одним із найбільш сформульованих на сьогодні підходів до проблеми «зовнішньої» європеїзації є концепція «зовнішнього управління» («external governance»). Як зазначають Ф. Шіммельфенніг та С. Лавенекс, ЄС передбачає «зовнішнє управління» у відносинах з третіми країнами. Він проектує свою модель і правила управління назовні і, в разі успіху, сприяє європеїзації національного і міжнародного управління за межами формального членства. Як теоретична концепція, ідея «зовнішнього управління» з'явилась в результаті дебатів у сфері міжнародних відносин та порівняльної політології і встановлює зв'язок між ними та найновішими підходами до аналізу зовнішніх зв'язків ЄС. На думку С. Лавенекс, «external governance» у випадку ЄС виникає разом з розширенням його нормативних, а не інституційних меж. Розширення інституційних меж, тобто включення третіх країн в процес прийняття рішень, у випадку ЄС передбачає повноцінне членство, в той час як розширення нормативних меж означає поширення дії *acquis communautaire* на країни, що не є членами і не знаходяться в процесі вступу. При цьому розвиток співпраці на рівні більш низьких форм управління в ЄС дає третім країнам певні можливості включення в інституційну структуру ЄС¹⁹.

Ф. Шіммельфенніг, який присвятив ряд праць дослідженню європеїзації держав поза межами ЄС, зазначає, що вона є дуже неоднорідною і значно відрізняється за своїм змістом та механізмами залежно від регіону, країни, сфери політики. Він виділяє п'ять концентричних кіл «зовнішнього управління» ЄС та європеїзації (див. табл. 2)²⁰.

Згідно даної класифікації, відносини Україна – ЄС розглядаються у рамках ЄПС, тобто кола держав-сусідів.

У рамках концепції «зовнішнього управління» автори більше зосереджуються не просто на визначенні змісту європеїзації, а на вивченні її ефективності, стимулів чи блокуючих факторів. Зокрема, Ф. Шіммельфенніг та С. Лавенекс пропонують вимірювати ефективність європеїзації на трьох рівнях: на рівні вибору правил у міжнародних переговорах і угодах (rule selection), прийняття правил у вітчизняному законодавстві (rule adoption) та застосування правил у вітчиз-

¹⁷ Schimmelfennig, F. and Sedelmeier, U. (2005), «Introduction: Conceptualizing the Europeanization of Central and Eastern Europe», in Schimmelfennig, F., Sedelmeier, U. *The Europeanization of Central and Eastern Europe*, (Eds.), Cornell University Press, Ithaca, NY, pp.12-16.

¹⁸ Checkel, J. (2001), «Why Comply? Social Learning and European Identity Change», *International Organization*, 55/3, pp. 562-563.

Risse, T. (2000), «Let's Argue! Communicative Action in World Politics», *International Organization*, 54/1, p.19.

¹⁹ Lavenex, S. (2004), «EU External Governance in 'Wider Europe'», *Journal of European Public Policy*, Vol.11, No. 4, pp. 680-700.

²⁰ Schimmelfennig, F. (2010), «Europeanisation Beyond the Member States», *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften (ZSE)*, Vol. 8, No. 3, pp. 328-336.

няній політичній та адміністративній практиці (rule application)²¹. Такий підхід є важливим при проведенні емпіричних досліджень, адже вибір на користь правил ЄС та підписання угод не завжди веде до включення цих правил у законодавство третьої країни, а навіть якщо правила й норми ЄС стають частиною внутрішнього законодавства – це не означає автоматичного їх застосування у повсякденній практиці. А тому важливим є оцінювати ефективність європеїзації на кожному з цих рівнів окремо. Така невідповідність між вибором, прийняттям та фактичним застосуванням правил ЄС особливо помітна і у випадку європеїзації України.

Таблиця 2

Концентричні кола «зовнішнього управління» ЄС та європеїзації

	Зміст	Механізми	Умови	Вплив	Приклади
Квазі-члени	Регулювання ринку	Обумовленість, екстерналізація	Сильна залежність	Сильний, частковий	Країни ЄАВТ, Швейцарія
Держави-кандидати	Усі сфери	Обумовленість	Сильна залежність, сильні стимули	Сильний, загальний	Країни ЦСЄ у процесі вступу до ЄС
Держави-сусіди	Усі сфери	Обумовленість, соціалізація	Середня залежність, слабкі стимули	Середній, частковий	Країни ЄПС
Держави ОЕСР	Регулювання ринку	Екстерналізація	Середня взаємозалежність	Середній, частковий	США
Інші регіони	Регіоналізм	Імітація (і соціалізація)	Слабка взаємозалежність	Слабкий	Андський пакт, АСЕАН

Також, підсумовуючи праці таких ключових дослідників проблематики зовнішньої європеїзації, як Ф. Шіммельфенніг, У. Зедельмайер, С. Лавенек²², можна виділити три ключових групи факторів, які впливають на вибір політики ЄС щодо третьої країни та, відповідно, її подальшу ефективність: внутрішні структурні фактори ЄС (обрані заходи впровадження, послідовність пропозиції ЄС, відповідність спільній позиції ЄС та міжнародним нормам); внутрішньополітичні фактори третіх країн (політичний режим та внутрішні структури, сприйняття легітимності правил ЄС, відповідність із внутрішніми інституціями) та міжнародний вплив – взаємозалежність третіх країн із альтернативними полюсами (наприклад, Росія, США) і у цьому контексті – забезпеченість ЄС відповідними ресурсами для поширення свого впливу²³. Протягом останніх років серед вчених, які займаються дослідженням «зовнішньої» європеїзації, а саме, європеїзації сусідства, спостерігається тенденція відмови від так званого ЄС-центрованого підходу «згори-вниз», який перебільшував роль і вплив ЄС у процесах європеїзації, при цьому майже не враховуючи внутрішніх факторів та наявності інших впливових гравців. Значна частина сучасних досліджень намагається подолати таку обмеженість і концентрується на аналізі внутрішніх факторів, як ключових для пояснення особливостей та ефективності процесів європеїзації²⁴, а також на залученні до аналізу європеїзації країн пострадянського простору як ваго-

²¹ Lavenex, S. and Schimmelfennig, F. (2009), «EU rules beyond EU borders: theorizing external governance», *European politics, Journal of European Public Policy*, Vol.16, No.6, pp. 800-801.

²² Lavenex, S. (2004), «EU External Governance in 'Wider Europe'», *Journal of European Public Policy*, Vol.11, No. 4, pp. 680–700; Lavenex, S. and Schimmelfennig, F. (2009), «EU rules beyond EU borders: theorizing external governance», *European politics, Journal of European Public Policy*, Vol.16, No.6, pp.791-812; Schimmelfennig, F. and Sedelmeier, U. (2004), «Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe», *Journal of European Public Policy*, Vol 11(4), pp.669-687.

²³ Lavenex, S. and Schimmelfennig, F. (2009), «EU rules beyond EU borders: theorizing external governance», *European politics, Journal of European Public Policy*, Vol.16, No.6, p.792.

²⁴ Börzel, T. A. and Risse, T. (2012), «From Europeanisation to Diffusion: Introduction», *West European Politics*, 35 (1), pp. 1-19; Ademmer, E. and Börzel, T. (2013), «Migration, Energy and Good Governance in the EU's Eastern Neighbourhood», *Europe-Asia Studies*, Vol. 65 (4), pp. 591–608; Dimitrova, A. and Dragneva, R. (2013), «Shaping Convergence with the EU in Foreign Policy and State Aid in Post-Orange Ukraine: Weak External Incentives, Powerful Veto Players», *Europe-Asia Studies*, Vol. 65 (4), pp. 658–681; Buzogány, A. (2013), «Selective Adoption of EU Environmental Norms in Ukraine. Convergence à la Carte», *Europe-Asia Studies*, Vol. 65 (4), pp. 609–630.

мого чинника контр-впливу Росії²⁵. У контексті аналізу відносин Україна – ЄС доцільним видається використання комплексного підходу, який враховує усі три групи факторів, які значною мірою обумовлюють особливості процесу європеїзації в Україні та розвитку стосунків Україна – ЄС.

Також слід мати на увазі те, що у ході досліджень зовнішньої європеїзації країн ЄПС, термін європеїзація часто замінюється та ототожнюється із трансформацією та модернізацією, що актуально і для України. Вітчизняні науковці, експерти, політики часто висловлюють думки про те, що європейська інтеграція України, європеїзація – це шлях та засіб трансформації української держави, дороговказ для проведення необхідних реформ у всіх сферах та досягнення європейського добробуту. Пріоритети та цілі розвитку нашої держави наразі збігаються із цілями та стандартами Європейського Союзу. Тому, наприклад, І. Мельниковська зазначає, що під європеїзацією у рамках ЄПС у випадку України можна розуміти реформи, спрямовані на побудову демократичних та ринкових інституцій у стилі ЄС²⁶. У дослідженні Інституту світової політики «Як Євросоюз міг би пришвидшити реформи в Україні?» (2015 р.) успішну європеїзацію України на сучасному етапі автори пояснюють як укорінення демократичних традицій та економічне відновлення²⁷. Інституціональні, політичні, правові, економічні реформи, які потрібно здійснити на шляху до ЄС та під його впливом, є водночас необхідними для консолідації демократії і становлення держави, здатної протистояти сучасним викликам міжнародного середовища – незалежно від перспективи членства в ЄС. Тобто, європеїзація розуміється як процес змін у всіх сферах, що повинен призвести до встановлення консолідованої демократії та ліберальної ринкової економіки.

У контексті застосування концепції європеїзації до України важливим є ще один аспект розуміння цього поняття, а саме – розрізнення між європеїзацією як процесом і європеїзацією як абстрактним концептом, ідеєю. Таке розмежування понять застосовують у своїй науковій розвідці «Кордони орієнталізму: «Європеїзація» в Угорщині та Україні» (2008 р.) М. Ковач і О. Лейпнік, зазначаючи, що процес європеїзації – це практичні, інституційні трансформації, в той час як європеїзація як концепт – це більш ідеологічне поняття²⁸. У більшості наукових досліджень європеїзація розглядається саме як процес, а саме процес наближення до Європейського Союзу. Втім, для розуміння європеїзації в Україні є релевантним розмежування, яке роблять М. Ковач і О. Лейпнік. Автори вважають, що українцям бракує «чіткого розуміння того, чим є сама «Європа», не кажучи вже про більш детальні знання щодо європейських інституцій»²⁹. Вони підкреслюють, що викривлене розуміння європеїзації «породжує пониження та самопониження» в таких суспільствах, як Україна, де «європеїзація» відбувається тільки на словах, на відміну від справжнього інституційного розвитку. «Процес, що відбувається в Україні під назвою «європеїзації», можна розглядати як симуляцію... Реальний зміст ідеї «європеїзації» не є зрозумілим для багатьох (якщо не більшості) українців; однак, це слово використовується політиками як ключова характеристика та головний пріоритет стратегічних цілей розвитку країни»³⁰. У цьому контексті важливим є розуміння того, що європеїзація – складний процес внутрішніх змін, і досягнути бажаної «Європи прогресу, добробуту, безпеки та високого рівня життя» не можливо тільки декларуванням своєї європейськості та прихильності до європейських цінностей.

²⁵ Delcour, L. (2017), *The EU and Russia in Their "Contested Neighbourhood"*, Routledge, 180 p.; Ademmer, E. (2016), *Russia's Impact on EU Policy Transfer to the Post-Soviet Space*, Routledge, 274 p.; Langbein, J. (2015), *Transnationalization and Regulatory Change in the EU's Eastern Neighbourhood: Ukraine between Brussels and Moscow*, London, Routledge.

²⁶ Melnykovska, I. (2008), «Ukraine: Europeanization from abroad or inside? Chance and Challenge for the European Union», available at: www.academia.edu/3126005/Ukraine_Europeanization_from_abroad_or_inside_Chance_and_Challenge_for_the_European_Union1 (accessed 11 October 2017).

²⁷ Солодкий, С. та Шарлай, В. (2015), *Як Євросоюз міг би пришвидшити реформи в Україні?*, Київ, Інститут світової політики.

²⁸ Kovács, M. and Leipnik, O. (2008), «The Borders of Orientalism: "Europeanization" in Hungary and Ukraine», *Debate: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, Vol.16, No. 2, p.151.

²⁹ Ibid. P.157.

³⁰ Ibid. P.151.

Висновки. Таким чином, концепція європеїзації широко використовується у європейській науковій літературі. Стійкий інтерес до даного напрямку досліджень виник в 1990-х рр. у зв'язку з вивченням динаміки інтеграції в ЄС, а згодом – процесів розширення за рахунок приєднання країн ЦСЄ у 2004-2007 рр. У контексті вивчення зовнішнього аспекту європеїзації, під європеїзацією можна розуміти поширення політичного і нормативного впливу ЄС на нові держави-члени та держави сусідніх регіонів. Важливими для дослідження європеїзації є механізми, якими вона здійснюється та їх ефективність, залежно від різних факторів. Втім, зважаючи на відмінності країн, до яких застосовується «зовнішня» європеїзація, за історичними, культурними та політичними параметрами, на сьогодні не вироблено єдиної моделі «зовнішньої» європеїзації і існує значна кількість підходів до даного питання.

У випадку України, можливості для дослідження відкриває аналіз динаміки відносин Україна – ЄС та їх особливостей на певних етапах крізь призму теоретичної концепції «європеїзації», а саме «європеїзації сусідства» (на прикладі ЄПС). При цьому, для проведення даного аналізу та оцінки ефективності окремих механізмів європеїзації, доцільно використовувати комплексний підхід із врахуванням трьох груп факторів (внутрішніх і зовнішніх), а саме: факторів, пов'язаних із розвитком самого ЄС, його політичною готовністю здійснювати вплив на міжнародній арені; факторів, пов'язаних із внутрішньополітичним становищем України, наявністю політичної волі та об'єктивної спроможності для втілення євроінтеграційної політики; зовнішніх факторів, а саме – впливу Росії на протидію європеїзаційному впливові ЄС.

Список джерел

1. Ademmer, E. (2016), *Russia's Impact on EU Policy Transfer to the Post-Soviet Space*, Routledge, 274 p.
2. Ademmer, E. and Börzel, T. (2013), «Migration, Energy and Good Governance in the EU's Eastern Neighbourhood», *Europe-Asia Studies*, Vol. 65 (4), pp. 591–608.
3. Börzel, T. A. and Risse, T. (2000), When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change, *European Integration Online Papers*, Vol 4 No 15, available at: <http://eiop.or.at/eiop/pdf/2000-015.pdf> (accessed at 11 October 2017).
4. Börzel, T. A. and Risse, T. (2012), «From Europeanisation to Diffusion: Introduction», *West European Politics*, 35 (1), pp. 1–19.
5. Buzogány, A. (2013), «Selective Adoption of EU Environmental Norms in Ukraine. Convergence à la Carte», *Europe-Asia Studies*, Vol. 65 (4), pp. 609–630.
6. Checkel, J. (2001), «Why Comply? Social Learning and European Identity Change», *International Organization*, 55/3, pp. 553–588.
7. Delcour, L. (2017), *The EU and Russia in Their "Contested Neighbourhood"*, Routledge, 180 p.
8. Diez, T., Stetter, S., Albert, M. (2006), «The European Union and Border Conflicts: The Transformative Power of Integration», *International Organization*, No. 60 (3), pp. 563–593.
9. Dimitrova, A. and Dragneva, R. (2013), «Shaping Convergence with the EU in Foreign Policy and State Aid in Post-Orange Ukraine: Weak External Incentives, Powerful Veto Players», *Europe-Asia Studies*, Vol. 65 (4), pp. 658–681.
10. Emerson, M. and Noutcheva, G. (2004), «Europeanisation as a Gravity Model of Democratisation», *CEPS Working Documents*, No. 214.
11. Flockhart, T. (2010), «Europeanization or EU-ization? The Transfer of European Norms Across Time and Space», *Journal of Common Market Studies*, 48(4), pp. 787–810.
12. Gawrich, A., Melnykovska, I., Schweickert, R. (2010), «Neighbourhood Europeanization Through ENP: The Case of Ukraine», *Journal of Common Market Studies*, Vol. 48, Number 5, pp. 1209–1235.
13. Kovács, M. and Leipnik, O. (2008), «The Borders of Orientalism: "Europeanization" in Hungary and Ukraine», *Debatte: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, Vol. 16, No. 2, pp. 151–169.
14. Ladrech P. (1994), «Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France», *Journal of Common Market Studies*, Vol. 32. No. 1, pp. 69–88.
15. Langbein, J. (2015), *Transnationalization and Regulatory Change in the EU's Eastern Neighbourhood: Ukraine between Brussels and Moscow*, London, Routledge.

16. Lavenex, S. (2004), «EU External Governance in ‘Wider Europe’», *Journal of European Public Policy*, Vol.11, No. 4, pp. 680–700.
17. Lavenex, S. and Schimmelfennig, F. (2009), «EU rules beyond EU borders: theorizing external governance», *European politics, Journal of European Public Policy*, Vol.16, No.6, pp.791-812.
18. Melnykovska, I. (2008), «Ukraine: Europeanization from abroad or inside? Chance and Challenge for the European Union», available at: www.academia.edu/3126005/Ukraine_Europeanization_from_abroad_or_inside_Chance_and_Challenge_for_the_European_Union1 (accessed 11 October 2017).
19. Radaelli, Claudio M. (2000), «Whither Europeanization? Concept Stretching and Substantive Change», *European Integration online Papers (EIoP)*, Vol. 4, No. 8, available at: <https://ssrn.com/abstract=302761> (accessed at 11 October 2017).
20. Risse, T. (2000), «Let's Argue! Communicative Action in World Politics», *International Organization*, 54/1, pp. 1-39.
21. Schimmelfennig, F. (2010), «Europeanisation Beyond the Member States», *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften (ZSE)*, Vol. 8, No. 3, pp. 319-339.
22. Schimmelfennig, F. (2012), «Europeanization beyond Europe», *Living Reviews in European Governance*, No. 1(7), available at: <http://europeangovernance.livingreviews.org/Articles/lreg-2012-1/> (accessed at 11 October 2017).
23. Schimmelfennig, F. and Sedelmeier, U. (2004), «Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe», *Journal of European Public Policy*, No.11 (4), pp. 661–679.
24. Schimmelfennig, F. and Sedelmeier, U. (2005), «Introduction: Conceptualizing the Europeanization of Central and Eastern Europe», in Schimmelfennig, F., Sedelmeier, U. *The Europeanization of Central and Eastern Europe*, (Eds.), Cornell University Press, Ithaca, NY, pp. 1–28.
25. Smith C.H. (2013), «Europeanization and EU-ization», available at: https://cdr.lib.unc.edu/in_dexablecontent/uuid:cfa70dbc-fca2-4220-b268-d606e7ff443b (accessed at 11 October 2017).
26. Tonra, B. (2015), «Europeanization», in K.E. Jørgensen, Å. Kalland Aarstad, E. Drieskens, K. Laatikainen and B. Tonra (eds), *The SAGE Handbook of European Foreign Policy*, London, SAGE, pp. 183-96.
27. Vachudova, M. A. (2005), *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration After Communism*, Oxford, New York, Oxford University Press.
28. Wallace, H. (2000), «Europeanisation and Globalisation: Complementary or Contradictory Trends?», *New Political Economy*, Vol. 5(3), pp. 369-382.
29. Zolkina, M. (2013) «The Impact of Europeanization on Democratic Transformations: The Cases of Slovakia and Ukraine», available at: www.ivo.sk/buxus/docs/rozne/The_Impact_of_Europeanization_on_Democratic_Transformations_Zolkina.pdf (accessed at 11 October 2017).
30. Оржель, О. (2011), «Європейська інтеграція та європеїзація: тотожність та відмінність», *Державне управління та місцеве самоврядування*, Вип. 2(9), с. 24-33.
31. Прокопенко, Л., Рудік, О., Баштанник, В. (2010), *Процес європеїзації та його особливості в посткомуністичних країнах ЦСЄ: наукова розробка*, Київ, НАДУ, 2010, 36 с.
32. Солодкий, С. та Шарлай, В. (2015), *Як Євросоюз міг би пришвидшити реформи в Україні?*, Київ, Інститут світової політики.

References

1. Ademmer, E. (2016), *Russia's Impact on EU Policy Transfer to the Post-Soviet Space*, Routledge, 274 p.
2. Ademmer, E. and Börzel, T. (2013), «Migration, Energy and Good Governance in the EU's Eastern Neighbourhood», *Europe-Asia Studies*, Vol. 65 (4), pp. 591–608.
3. Börzel, T. A. and Risse, T. (2000), When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change, *European Integration Online Papers*, Vol 4 No 15, available at: <http://eiop.or.at/eiop/pdf/2000-015.pdf> (accessed at 11 October 2017).
4. Börzel, T. A. and Risse, T. (2012), «From Europeanisation to Diffusion: Introduction», *West European Politics*, 35 (1), pp. 1-19.
5. Buzogány, A. (2013), «Selective Adoption of EU Environmental Norms in Ukraine. Convergence à la Carte», *Europe-Asia Studies*, Vol. 65 (4), pp. 609-630.

6. Checkel, J. (2001), «Why Comply? Social Learning and European Identity Change», *International Organization*, 55/3, pp. 553-588.
7. Delcour, L. (2017), *The EU and Russia in Their "Contested Neighbourhood"*, Routledge, 180 p.
8. Diez, T., Stetter, S., Albert, M. (2006), «The European Union and Border Conflicts: The Transformative Power of Integration», *International Organization*, No. 60 (3), pp. 563-593.
9. Dimitrova, A. and Dragneva, R. (2013), «Shaping Convergence with the EU in Foreign Policy and State Aid in Post-Orange Ukraine: Weak External Incentives, Powerful Veto Players», *Europe-Asia Studies*, Vol. 65 (4), pp. 658-681.
10. Emerson, M. and Noutcheva, G. (2004), «Europeanisation as a Gravity Model of Democratisation», *CEPS Working Documents*, No. 214.
11. Flockhart, T. (2010), «Europeanization or EU-ization? The Transfer of European Norms Across Time and Space», *Journal of Common Market Studies*, 48(4), pp. 787-810.
12. Gawrich, A., Melnykovska, I., Schweickert, R. (2010), «Neighbourhood Europeanization Through ENP: The Case of Ukraine», *Journal of Common Market Studies*, Vol. 48, Number 5, pp. 1209-1235.
13. Kovács, M. and Leipnik, O. (2008), «The Borders of Orientalism: "Europeanization" in Hungary and Ukraine», *Debatte: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, Vol. 16, No. 2, pp. 151-169.
14. Ladrech P. (1994), «Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France», *Journal of Common Market Studies*, Vol. 32. No. 1, pp. 69-88.
15. Langbein, J. (2015), *Transnationalization and Regulatory Change in the EU's Eastern Neighbourhood: Ukraine between Brussels and Moscow*, London, Routledge.
16. Lavenex, S. (2004), «EU External Governance in "Wider Europe"», *Journal of European Public Policy*, Vol. 11, No. 4, pp. 680-700.
17. Lavenex, S. and Schimmelfennig, F. (2009), «EU rules beyond EU borders: theorizing external governance», *European politics, Journal of European Public Policy*, Vol. 16, No. 6, pp. 791-812.
18. Melnykovska, I. (2008), «Ukraine: Europeanization from abroad or inside? Chance and Challenge for the European Union», available at: www.academia.edu/3126005/Ukraine_Europeanization_from_abroad_or_inside_Chance_and_Challenge_for_the_European_Union1 (accessed 11 October 2017).
19. Radaelli, Claudio M. (2000), «Whither Europeanization? Concept Stretching and Substantive Change», *European Integration online Papers (EIoP)*, Vol. 4, No. 8, available at: <https://ssrn.com/abstract=302761> (accessed at 11 October 2017).
20. Risse, T. (2000), «Let's Argue! Communicative Action in World Politics», *International Organization*, 54/1, pp. 1-39.
21. Schimmelfennig, F. (2010), «Europeanisation Beyond the Member States», *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften (ZSE)*, Vol. 8, No. 3, pp. 319-339.
22. Schimmelfennig, F. (2012), «Europeanization beyond Europe», *Living Reviews in European Governance*, No. 1(7), available at: <http://europeangovernance.livingreviews.org/Articles/lreg-2012-1/> (accessed at 11 October 2017).
23. Schimmelfennig, F. and Sedelmeier, U. (2004), «Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe», *Journal of European Public Policy*, No. 11 (4), pp. 661-679.
24. Schimmelfennig, F. and Sedelmeier, U. (2005), «Introduction: Conceptualizing the Europeanization of Central and Eastern Europe», in Schimmelfennig, F., Sedelmeier, U. *The Europeanization of Central and Eastern Europe*, (Eds.), Cornell University Press, Ithaca, NY, pp. 1-28.
25. Smith C.H. (2013), «Europeanization and EU-ization», available at: <https://cdr.lib.unc.edu/indexablecontent/uuid:cfa70dbc-fca2-4220-b268-d606e7ff443b> (accessed at 11 October 2017).
26. Tonra, B. (2015), «Europeanization», in K.E. Jørgensen, Å. Kalland Aarstad, E. Drieskens, K. Laatikainen and B. Tonra (eds), *The SAGE Handbook of European Foreign Policy*, London, SAGE, pp. 183-96.
27. Vachudova, M. A. (2005), *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration After Communism*, Oxford, New York, Oxford University Press.
28. Wallace, H. (2000), «Europeanisation and Globalisation: Complementary or Contradictory Trends?», *New Political Economy*, Vol. 5(3), pp. 369-382.

29. Zolkina, M. (2013) «The Impact of Europeanization on Democratic Transformations: The Cases of Slovakia and Ukraine», available at: www.ivo.sk/buxus/docs/rozne/The_Impact_of_Europeanization_on_Democratic_Transformations_Zolkina.pdf (accessed at 11 October 2017).

30. Orzhel, O. (2011), «Yevropeiska intehratsiia ta yevropeizatsiia: totozhnist ta vidminnist», *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, Vyp. 2(9), s. 24-33.

31. Prokopenko, L., Rudik, O., Bashtannyk, V. (2010), *Protses yevropeizatsii ta yoho osoblyvosti v postkomunistychnykh krainakh TsSYe: naukova rozrobka*, Kyiv, NADU, 2010, 36 s.

32. Solodkyi, S. ta Sharlai, V. (2015), *Yak Yevrosoyuz mig by pryshvydshyty reformy v Ukraini?*, Kyiv, Instytut svitovoyi polityky.